

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Аналізуються міжнародні та внутрішньодержавні механізми реалізації права людини на захист своїх прав. Акцентується роль судів, оскільки вони у будь-якій правовій системі виконують найважливішу функцію в реалізації права. Розглядаються різні категорії справ міжнародних та національних судів щодо захисту прав людини.

Розвиток міжнародних стандартів з прав людини, підвищення ролі міжнародних механізмів у їх забезпеченні свідчать про формування на сучасному етапі права людини на міжнародний захист. Коли йдеться про міжнародний захист прав людини, міжнародне співробітництво у цій галузі, то обов'язково виникають проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, міжнародної й національної правосуб'єктності індивіда, міжнародних та внутрішньодержавних механізмів забезпечення прав людини.

Відомо, що на міжнародному рівні створені і функціонують як судові органи по захисту прав людини, наприклад, Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський Суд з прав людини, так і контрольні, в тому числі квазісудові, органи, такі як, наприклад, Комітет з прав людини,— юридичний орган, створений згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (надалі — МПГПП), Комітет проти катувань, створений на основі Конвенції про заборону катувань та інших нелюдських або таких, що принижують гідність людини видів поводження і покарання.

Розвиток міжнародних органів, покликаних сприяти дотриманню прав і свобод людини, і доступ індивідів у ці органи свідчить про те, що індивід все тісніше починає прямо торкатись міжнародного права. Світовій судовій практиці відомо немало випадків, коли суди визнавали обґрунтованість приватних позовів, пов'язаних з міжнародним правом. Винесено чимало вироків за порушення міжнародно-правових норм і, передусім, норм міжнародного гуманітарного права, як державними судами так і міжнародними ad hoc трибуналами, такими як Міжнарод-

ний військовий трибунал у Нюрнбергу, Міжнародні карні трибунали по колишній Югославії та Руанді. У липні 1998 р. прийнято Статут Міжнародного карного суду і йде процес його ратифікації державами. Зростає і кількість справ, які ініціювались приватними особами і були пов'язані з порушеннями міжнародного права власним урядом.

Радянська наука довго стояла на одностайному запереченні можливості володіння індивідом міжнародною правосуб'єктністю, а, отже, можливістю звертатись для захисту своїх прав у міжнародні правозахисні органи. Після проголошення незалежності Україна визнала за своїми громадянами право звертатись до міжнародних контрольних та правозахисних органів за захистом порушених прав. Так, ще 25 жовтня 1991 р. Україна ратифікувала Факультативний протокол до МПГПП, згідно з яким визнала компетенцію Комітету з прав людини приймати і розглядати повідомлення від осіб, що знаходяться під її юрисдикцією і які твердять, що вони є жертвами порушень нею якогось із прав, викладених у Пакті. Після вступу до Ради Європи у липні 1997 р. Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод разом з протоколами 1,2,3,4, 5,7, 8, 11, на основі яких будь-яка особа, неурядова організація або група осіб можуть звертатись із заявами про порушення викладених у Конвенції або протоколах до неї прав до Європейського Суду з прав людини. Загалом, станом на 3 вересня 1999р. до Європейського Суду надійшло 1257 скарг від громадян України, однак лише 349 із них було зареєстровано, а визнано прийнятними, тобто взято судом до розгляду, всього вісім [1].

Однак, навіть якщо відповідний міжнародний орган виявляє в результаті розгляду приватної скарги порушення міжнародних стандартів з прав людини з боку держави, і остання приймає необхідні заходи з метою припинення правопорушення і відшкодування збитків жертві, то і тут, на думку Р. А. Мюллерсона, навряд чи може йти мова про вищу, порівняно з національними механізмами, інстанцію [2].

Так, у справі 265/1987 А. Вуоланне проти Фінляндії у рішенні від 7 квітня 1989 р. Комітет з прав людини виявив, що неможливість судового оскарження дисциплінарного стягнення щодо військовослужбовця строкової служби у вигляді 10-денного утримання на гауптвахті порушує п. 4 Ст. 9 МПГПП, котрий передбачає, що кожному, хто позбавлений свободи внаслідок арешту або утримання під вартою, належить право розгляду його справи у суді. Фінляндія повинна була вжити ефективних заходів з метою виправлення правопорушення і для забезпечення неможливості таких порушень у майбутньому. Тут, на думку Р. А. Мюллерсона, головне полягає не в тому, що держава зобов'язана припинити порушення прав конкретної особи і відшкодувати нанесену йому шкоду, а в тому, щоб у майбутньому з боку цієї держави не було таких порушень [3]. У цьому плані обнадійливою була реакція Фінляндії. В ноті № 2489 від 27 липня 1989 р. Постійне представництво Фінляндії при ООН повідомило, що у найближчий час до Парламенту буде внесено підготовлений Урядом законопроект, що змінює відповідне законодавство з тим, аби військовослужбовець мав право на судове оскарження рішення про віддання його на гауптвахту [4].

Разом з тим, багато аспектів прав і свобод людини продовжують входити до внутрішньої компетенції держави, а порядок забезпечення навіть міжнародних стандартів з прав людини продовжує залишатись переважно внутрішньою справою держави, оскільки реальна можливість здійснення основних прав людини конкретною особою забезпечується насамперед юридичними механізмами держави. Як зазначає Г. Шмельова, основними гарантами прав людини є національне законодавство і сама держава, на території якої проживає дана особа [5]. При цьому обов'язково виникає питання про роль судів, оскільки їм у будь-якій правовій системі належить найважливіша роль у реалізації права. Як зазначає І.І. Лукашук, ця роль визначається місцем, яке займає суд у системі органів державної влади, загальною позицією держави щодо міжнародного права, а також рівнем міжнародно-правової свідомості суспільства [6]. У цілому, відношення держави до міжнародної законнос-

ті таке ж, як і до внутрішньої, хоча відомі випадки, коли держава надає великого значення законності всередині країни, не супроводжуючи це належною увагою до міжнародного права.

Однак Г. Стайнер і Д. Вагтс вважають, що хоч роль міжнародних судів незначна порівняно з роллю їх внутрішніх двійників, такі суди є зручною вихідною точкою до розуміння міжнародного права і процесу [7]. Внутрішньодержавне право відіграє дуже важливу роль у процесі розгляду справ міжнародними судами, адже є небагато випадків, коли міжнародні суди приймають рішення без найдетальнішого аналізу внутрішнього законодавства з питання, що вирішується. Разом з тим, якщо безпосередня регламентація прав людини, їх захист і забезпечення здійснюється, переважно, засобом норм внутрішнього права держави, то змістова сторона регулювання цих питань значною мірою вже не входить до внутрішньої компетенції держави, оскільки вона повинна погоджувати свою правотворчість у цій галузі з відповідними міжнародними обставинами.

У роки "холодної війни" США і СРСР з різних міркувань не сприймали ідею "прямого застосування національними судами комплексу норм міжнародного права, які регулюють відносини між людьми та їхніми власними урядами. З настанням ери, що розпочалась після припинення "холодної війни", прийшов час запитати, чи готові нарешті колишні суперники — обидва і кожен з них — до повної імплементації міжнародного права з прав людини у своїх національних судах" [8].

Ефективність норми про примат міжнародного права над внутрішнім значною мірою залежить від наявності відповідного правового механізму, здатного забезпечити її дотримання. Важливу роль у цій справі покликані відігравати суди, які можуть безпосередньо використовувати міжнародне право. Для цього необхідна не лише певна підготовка суддів, а й забезпечення їх необхідною інформацією, включаючи позицію уряду з конкретних питань. Зі зростанням ролі громадськості у функціонуванні правової системи вона підключається і до процесу здійснення судами норм міжнародного права, хоча у цій сфері тенденція виявляється менш відчутною, ніж у сфері внутрішньодержавних відносин. Проте очевидно, що все ширші кола населення виявляють зацікавленість у належному використанні норм міжнародного права органами держави.

Водночас, якщо правова система держави не передбачає дії самих міжнародних договорів на території держави (наприклад, Великобританії, Скандинавських країн та ін.), то суди та інші правозастосувальні органи, очевидно, не керувати-

муться самими міжнародними стандартами з прав людини при вирішенні конкретної справи. Навіть у країнах, де міжнародні договори відповідно до конституції самі діють всередині країни, є частиною права країни чи навіть вищі за останнє, договірні положення у сфері прав людини можуть оголошуватись і оголошуються судами несамовиконуваними, а, значить, не застосовуються для вирішення конкретної справи. З цього приводу Р. Лілліх пише, що відповідний підхід коріниться у правовій системі країни. Він звертає увагу на те, що конституційна система визнає необхідність внутрішньої законності політичного курсу, але не враховує можливих наслідків його міжнародної неправомірності [9]. І. І. Лукашук вважає, що ця риса більшою чи меншою мірою властива усім сучасним правовим системам [10].

Судам добре відома практика звернення до міжнародного права для оскарження законності актів іноземної держави. Але порівняно недавно суди зіткнулись зі спробами використовувати міжнародне право для оскарження правомірності дій власної держави. Наведемо деякі приклади здійснення захисту прав людини внутрішніми судами держав. Так, у період війни у В'єтнамі громадяни США, мабуть, вперше спробували використати суди для визнання міжнародно-протиправними зовнішньополітичні дії свого уряду. Це знайшло своє вираження, зокрема, у справах про визнання незаконності призову на військову службу, у відмові сплачувати податки, що використовувались для ведення незаконної війни тощо. Як наслідок, досить гостро постала проблема можливості використання приватними особами суду для опору міжнародно-протиправним діям виконавчої влади.

І. І. Лукашук виділяє два види судових справ у США, пов'язаних з порушенням міжнародного права. До першого виду належать ті з них, в яких громадяни США оскаржують міжнародну законність тих чи інших дій адміністрації, з тим, щоб на цій основі уникнути особистої кримінальної відповідальності за порушення законів США. Йдеться, наприклад, про відповідальність за дії, які були покликані перешкодити такій, що суперечить міжнародному праву, військовій діяльності: блокування доріг, якими перевозили військові вантажі, а також військових баз та інші аналогічні дії. У таких випадках звинувачені захищали себе посиланнями на те, що вони чинили опір незаконній з точки зору міжнародного права політиці своєї адміністрації. До другого виду належать справи про відшкодування збитків, заподіяних за кордоном іноземцям або громадянам США в результаті дій американської адміністрації, що порушили міжнародне право. Як

приклад, можна навести справу, порушену родичами осіб, які добровільно працювали на сандіністський уряд у Нікарагуа і були розстріляні контраст. Справа була порушена щодо кількох керівників контраст, які мешкали в штаті Флорида. Адміністрація США звинувачувалась у підтримці вбивств у зоні військових дій [11].

В основу аргументації позивачів була покладена та ідея, що згідно з Конституцією громадяни мають право на законну зовнішню політику, яка здійснюється відповідно не лише до внутрішнього, а й міжнародного права. Тому зовнішньополітична сфера не може бути цілком вилучена з компетенції судів [12]. Адвокат Херд, який представляв учасника руху проти ядерної зброї при розгляді його кримінальної справи судом округу Колумбія у 1987 р., висунув такі елементи захисту: 1) США планують ядерну війну і готуються до неї, порушують міжнародне право і конкретні договори; 2) громадяни країни мають право намагатись перешкодити порушенню міжнародного права їхнім урядом; 3) міжнародне право є частиною права країни; 4) громадяни абсолютно обґрунтовано і законно, діючи відповідно до міжнародного права, можуть порушувати внутрішні закони чи постанови, які несумісні з ним, оскільки останні вищі від внутрішнього права [13].

Суди в цілому поставились негативно до спроб виправдати порушення законів власної країни посиланнями на міжнародну протиправність дій адміністрації. Вони зайняли позицію, згідно з якою громадянин США не може ставити питання про міжнародну правомірність використання його державою сили за кордоном, а також посилатись на міжнародні договірні зобов'язання як захист від кримінальної відповідальності. Як підставу для відмови у таких позовах суди часто посилались на доктрину політичного питання. Так, у справі "Люфтиг проти Макнамарн" рядовий вимагав винесення судом рішення, що забороняло міністрові оборони відправляти його у В'єтнам [14]. Суд відхилив позов, пославшись на те, що позивач поставив "очевидно політичне питання, котре знаходиться поза компетенцією суду".

Однак, хоч зазвичай суди США негативно ставляться до закликів оцінити зовнішньополітичні дії свого уряду з точки зору міжнародного права, самий факт проведення відповідних процесів є позитивним, оскільки вони привертають увагу громадськості до відповідних питань і уряди не можуть на це не зважати.

Як зазначалось, певні зміни відбуваються і в позиції суду, що було проілюстровано на прикладі судової практики США. Це підтверджується і судовою практикою деяких європейських

країн. Можна, зокрема, послатись на судову практику Голландії, суди якої вважають за можливе розглядати пов'язані з міжнародним правом справи у тому разі, якщо зовнішньополітична акція уряду порушує права індивіда або в будь-якому іншому відношенні незаконна щодо певної особи. Так, у визначенні Суду в Гаазі від 1 травня 1994р. йшлося про те, що: "Держава вільно визначає свою зовнішню політику. Якщо, наприклад, держава обмінюється дипломатичними нотами з іншою державою через вимогу про видачу, то це не стосується судів, якщо тільки при цьому нота не зачіпає права, скажімо, особи, котра підлягає видачі, або нота у будь-якому іншому сенсі незаконна щодо такої особи [15].

Зауважимо, що не лише у практиці судів, а й у позиції урядів щодо аналізованого питання спостерігаються певні зрушення. Одним з підтверджень цьому може слугувати заява держде-

партаменту США від 18 лютого 1984р. відносно імплементації угод про заручників — американських громадян в Ірані. У заяві, зокрема, зазначалось: "Укладення угод було правомірним використанням президентом своєї влади. Ця влада може бути оскаржена в наших судах, і виконавча влада підкориться рішенню нашої судової системи" [16].

Отже, з одного боку, як свідчить практика діяльності міжнародних контрольних та правозахисних механізмів у галузі прав людини, вони найефективніші там і тоді, де і коли держави самі готові виявляти турботу про права людини. За залізну завісу диктаторських режимів зусилля міжнародних контрольних механізмів, звичайно, проникають з труднощами. З іншого боку, внутрішньодержавні суди все частіше самі застосовують норми міжнародного права, що позбавляє їхніх громадян необхідності звертатись до міжнародних правозахисних органів.

1. Шевчук Ю. Євросуд занепокоєний нашими проблемами // *Голос України*.— 3 лист. 1999 р., № 205.— С. 3.

2. Мюллерсон Р. А. Права человека: идеи, нормы, реальность.— М.: Юрид. лит-ра, 1991.— С. 103.

3. Там само.— С. 104.

4. Доклад Комитета по правам человека Генеральной Ассамблеи ООН. 44 сессия.— 1989.— С. 253—263.

5. Шмельова Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика) // *Право України*.— 1994.— № 10.— С. 49.

6. Лукашук И. И. Осуществление международного права: суд, личность, общественность // *Моск. журнал межд. права*.— 1993.— № 1.— С. 113.

7. Steiner H. J., Vagts D. F. *Transnational Legal Problems: Materials and Texts*. 3d ed.— Mineola, N. Y.: The Foundation Press, Inc. 1986.— P. 227.

8. Damrosch L. F. *International Human Rights Law in Soviet and American Courts* // *The Yale Law Journal*.— 1991.— V. 100.— N. 8.— P. 2315.

9. Lillich R. *The Proper Role of Domestic Courts in the International Legal Order* // *Virginia Journal of International Law*.— 1970.— V. 11.— N 1.— P. 50.

10. Лукашук И. И.— Вказ праця.— С. 113.

11. Там само.— С. 115.

12. Falk R. *Revitalizing International Law*.— N. Y.— 1988.— P. 212.

13. *Proceedings of the American Society of International Law*.— 82nd Annual Meeting.— Wash. (D. C.), 1988.— P. 557—558.

14. *Federal Supplement (D. D. C.)*.— 1966.— V. 252.— N 819.

15. *Netherland Yearbook of International Law*.— The Hague, 1986.— V. 17.— P. 268.

16. DSB.— 1981.— P. 17.

Antonovych M. M.

CORRELATION OF INTERNATIONAL AND NATIONAL MECHANISMS FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION

The article deals with the international and national mechanisms for the realization of the right of a person to protect his or her rights. The role of courts is accentuated as in any legal system they perform the most important function in the realization of law. Different categories of cases concerning human rights protection in both international and national courts are being analysed.